

پیشگیری از قاچاق کالا در حقوق کیفری ایران؛ چالش ها و راهکارها

یزدان قربانی

کارشناس ارشد حقوق جزا جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر (نویسنده مسئول)

ایوب نوریان

دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام

چکیده

قاچاق کالا پدیده مخربی است که می تواند صدمه فراوانی بر پیکره اقتصادی، اجتماعی و امنیتی کشور وارد سازد. این صدمه در بخش اقتصادی تولید داخلی و اشتغال را نشانه گرفته است. عدم کارآیی مجازات مرتکبین قاچاق کالا، بکارگیری یافته های جرم شناسی و تدابیر پیشگیرانه را در این حوزه الزامی نموده است. قاچاق کالا پدیده ای واقعی، متغیر، قانونمند و قابل کنترل و پیشگیری است. کنترل پذیری این جرم، شناخت علمی برای پیشگیری از گسترش و اشاعه ی آن را ضروری، پر اهمیت و ممکن می سازد. این مقاله به روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع موجود به چالش ها و راهکارهای پیشگیری از قاچاق کالا در حقوق کیفری ایران می پردازد. نتایج حاصل از این مقاله حکایت از این دارد که قاچاق کالا در ایران از حجم بسیار بالایی برخوردار است و برنامه های پیشگیری اجرا شده در این زمینه نتوانسته است حداقل از گسترش و افزایش این پدیده جلوگیری نماید. آسیب شناسی برنامه های پیشگیری کیفری از قاچاق کالا، اصلاح قوانین و مقررات مبارزه با قاچاق کالا، توجه به جایگاه نظارت و کنترل در مبارزه با فساد اداری می تواند از مهمترین راهکارهای پیشگیری از قاچاق کالا در ایران باشد.

واژگان کلیدی: قاچاق کالا، پیشگیری، راهکارها و چالش ها، آسیب شناسی.

مقدمه:

پدیده قاچاق کالا در کشور ما، علاوه بر آثار سوء اقتصادی به عنوان یک چالش امنیتی و اجتماعی حائز اهمیت است. طی سال های گذشته این پدیده به صورت یک معضل جدی و تهدید کننده اقتصاد کشور درآمده و در حال حاضر نیز از جمله موانع اصلی دستیابی به اهداف برنامه های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور می باشد. امروزه قاچاق کالا به عنوان یک تهدید جدی، هزینه های زیادی بر بدنه اقتصادی کشور تحمیل می کند و رشد بیکاری و جلوگیری از توسعه کسب و کار یکی از پیامدهای آن است. سهم بالایی از حجم کالای قاچاق از طریق مبادی رسمی و قانونی و سهم کمتری نیز از طریق اسکله های نامرئی و نقاط مرزی صعب العبور وارد کشور می شود. پاسخ کیفری از طریق مجازات مرتکبین قاچاق کالا و اجرای ناقص برنامه های پیشگیری وضعی از قبیل به کارگیری شیوه های سنتی نظارت و کنترل، کنترل ورودی ها و خروجی ها، ایجاد حفاظت های فیزیکی و مادی، ایجاد مانع و ... نه تنها نتوانسته است از رشد چشمگیر قاچاق کالا در کشور جلوگیری نماید بلکه موجب غفلت از قاچاق عمده و سازمان یافته کالا از مبادی رسمی و قانونی شده است. همچنین اجرای برنامه های پیشگیری غیر کیفری می تواند نقش مؤثری در جاذبه زدایی از این پدیده داشته باشد.

بررسی این موضوع نیازمند پاسخ به سوالاتی از این قبیل است: ۱- عوامل مؤثر در بروز کالای قاچاق کدامند و مبانی جرم انگاری این پدیده چیست؟ ۲- قاچاق کالا چه تأثیراتی بر اقتصاد و اشتغال وارد می سازد؟ ۳- برنامه های پیشگیری اجرا شده در خصوص قاچاق کالا تا چه میزان از افزایش حجم کالای قاچاق در کشور مؤثر بوده اند و آسیب های اساسی این برنامه ها چیست؟ ۴- برنامه های پیشگیری مؤثر در مقابله با قاچاق کالا کدامند؟ ۵- پیشگیری غیر کیفری از جرم قاچاق کالا تا چه میزان در توسعه کسب و کار مؤثر است؟ و ... به نظر می رسد اصلاح سیاست های کلان اقتصادی، آسیب شناسی برنامه های پیشگیری و بهره گیری از الگوها و تدابیر جرم شناسی می تواند در کاهش حجم قاچاق کالا و توسعه فعالیت های اقتصادی بویژه رونق کسب و کار در کشور نقش بسزایی داشته باشد.

۱- تعریف قاچاق

۱-۱) در لغت

قاچاق (ترکی، ص) برده، ربوده (فرهنگ نظام). آنچه ورود آن به کشور و یا معامله آن از طرف دولت ممنوع است (دهخدا، ۱۳۷۳). ۱. کاری برخلاف قانون که پنهانی انجام شود. ۲. متاعی که معامله یا ورود آن به کشور ممنوع است (معین، ۱۳۷۳).

قاچاق مأخوذ از ترکی: تردستی، کاری که پنهانی و با تردستی انجام شود خرید و فروش کالاهایی که در انحصار دولت بوده یا معامله آنها ممنوع باشد؛ وارد یا صادر کردن کالاهایی که ورود و صدور آن ممنوع است. (عمید، ۱۳۵۵)

قاچاق (تر.) (ص.) ویژگی کالایی که خرید و فروش و حمل آن غیر قانونی است. (امص) (حقوق) حمل و نقل و یا خرید و فروش کالا بدون داشتن مجوز قانونی (انوری، ۱۳۸۱)

در فرهنگ دانشگاهی انگلیسی- فارسی آریانپور (۲ جلدی) فعل Smuggle به معنی از گمرک گریزاندن، قاچاق کردن، قاچاق خارج یا وارد کردن با (IN و OUT) آمده است همچنین Contraband به معنی کالای قاچاق، تجارت قاچاق یا ممنوع، قاچاق، قاچاقچی (صفت) و قاچاقچی‌گری کردن، جنس قاچاق معامله کردن، ممنوع کردن، قدغن کردن (فعل) آمده است (آریانپور، ۱۳۸۶)

ترمینولوژی حقوق در ذیل عنوان قاچاق آمده است: حمل و نقل کالا از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر که این امر خواه در داخل یا خارج کشور صورت گیرد (جعفری لنگرودی، ۱۳۴۶: ۲۱۳). در زبان عربی از واژه «تهرب» برای قاچاق استفاده می‌شود.

۲-۱) قاچاق در اصطلاح

منظور از قاچاق در اصطلاح گمرک و دیگر دستگاههای وصولی دولت عبارتست از گریزاندن کالا از پرداخت مالیات و عوارض به دولت یا فرار دادن کالا از شمول مقررات دولتی و نقل و انتقال و خرید و فروش آن به طور غیر مجاز و ممنوع (سیف، ۱۳۸۷). قاچاق به جهت گستردگی، سودآوری فراملی بودن و درنوردیدن مرزهای سرزمینی و پیچیدگیهایی که در امر کشف و تعقیب دارد، یکی از مهم ترین رفتارهای مجرمانه اقتصادی به شمار می‌رود.

سازمان جهانی گمرک، قاچاق را اینگونه تعریف کرده است: «قاچاق، تخلف گمرکی است؛ شامل جابجایی کالا در طول یک مرز گمرکی به روش مخفیانه و به منظور فرار از نظارت گمرکی» (سیف، ۱۳۸۷). کنوانسیون بین المللی، قاچاق را بدین صورت تعریف کرده است: اصطلاح قاچاق عبارت از تقلبات گمرکی است که شامل گذراندن مخفیانه کالا به هر طریقی از مرزهای گمرکی می‌باشد که موجب اغفال گمرک و فرار از پرداخت تمام یا بخشی از مالیات ها و عوارض مربوط به ورود یا صدور شده یا اجرای ممنوعیت ها و محدودیت های موضوع قانون امور گمرکی نادیده گرفته و یا منافی مغایر با قانون گمرکی به دست آورد (منصور، ۱۳۸۰).

در ترمینولوژی حقوق در باب قاچاق چنین آمده است: « حمل و نقل کالایی از نقطه‌ای به نقطه‌ای خواه هر دو نقطه مزبور در داخله‌ی کشور باشد (قاچاق داخلی) خواه یک نقطه در داخله و یک نقطه در خارجه باشد (که آن را قاچاق خارجی می‌گویند) برخلاف مقررات مربوط به حمل و نقل به طوری که این عمل ناقض محدودیت یا ممنوعیتی باشد که قانوناً مقرر شده است (خواه عمل مزبور ناقض امتیازی یا انحصاری باشد خواه نباشد). مثلاً صدور و ورود اجناس مجاز بدون دادن عوارض گمرکی قاچاق گمرکی است» (جعفری لنگرودی، ۱۳۴۶).

در تعریف قاچاق می‌توان بیان کرد که هر گونه استفاده از مال موضوع درآمد دولت، بدون پرداخت درآمد مقرر یا ورود و صدور مال ممنوع و یا تحصیل اموال انحصاری از غیر کانال دولتی و انجام هر گونه اقدامی که قانوناً در حکم قاچاق محسوب شده

است (آقازاده، ۱۳۸۰). در شرایط فعلی تعریف قاچاق صرفاً ناظر به مبادی ورودی و خروجی و مرزهای جغرافیایی نمی گردد، بلکه نگهداری و توزیع و حمل کالای فاقد مجوز قانونی در داخل کشور نیز قاچاق محسوب می گردد.

۳-۱) قاچاق کالا

قاچاق کالا عبارت است از وارد کردن یا صادر کردن مال یا کالای موضوع درآمد دولت یا ممنوع الورد یا ممنوع الصدور یا انحصاری است که برخلاف قوانین و مقررات حاکم بر این پدیده صورت می گیرد و نیز خودداری از انجام بعضی از مقررات قانون امور گمرکی است و همچنین شامل سایر اقدامات مجرمانه مصرح در قانون است که در حکم قاچاق محسوب شده است (ولیدی، ۱۳۸۶). قاچاق را از نظر ورود و خروج کالا از کشور می توان به دو قسمت قاچاق گمرکی و غیرگمرکی تقسیم کرد. قاچاق گمرکی عملی غیرقانونی است که در آن شخصی کالای قاچاق خود را از مرزها و مناطق مجاز گمرکی به کشور وارد یا از آن خارج کند. قاچاق غیر گمرکی نیز عملی غیرقانونی است که در آن شخصی کالای قاچاق خود را از مرزها و مناطقی بجز مرزهای مجاز گمرکی به کشور وارد یا از آن خارج کند (سیف، ۱۳۸۷).

در ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ در تعریف واژه قاچاق کالا و ارز آمده است: «هر فعل یا ترک فعلی است که موجب نقض تشریفات قانونی مربوط به ورود و خروج کالا و ارز گردد و براساس این قانون و یا سایر قوانین، قاچاق محسوب و برای آن مجازات تعیین شده باشد، در مبادی ورودی یا هر نقطه از کشور حتی محل عرضه آن در بازار داخلی کشف شود»

۲- آثار و پیامدهای قاچاق کالا بر توسعه اقتصادی و اشتغال

خنثی شدن سیاست گذاری اقتصادی و کاهش تولید داخلی، افزایش هزینه ها و کاهش درآمدهای دولت، برقرار نبودن عدالت مالیاتی و افزایش نابرابری، کاهش انگیزه سرمایه گذاری و خنثی شدن حمایت از تولید داخلی و کاهش درآمد سرانه ملی از آثار و پیامدهای قاچاق کالا در کشور است. اما یکی از مهم ترین آثار قاچاق کالا در کشور، کاهش فرصت های شغلی و تضعیف فرهنگ کار است.

دولت هر سال با توجه به امکانات و نیازهای کشور و با هدف ایجاد توازن در پرداخت های خارجی با اتخاذ یکسری سیاست های تجاری حجم واردات و صادرات را معین می کند. قاچاق کالا، این گونه اهداف دولتی را خنثی می سازد. زیرا کالاهای قاچاق وارداتی به ناچار دارای هزینه های ارزی برای اقتصاد ملی است که در خارج از محاسبات دولت بر اقتصاد کشور تحمیل می شود و همچنین قاچاقچیان کالاهای صادراتی که ارز حاصل از صادرات را به سیستم بانکی کشور باز نمی گردانند، در واقع به فرار سرمایه از کشور می پردازند که در شرایط نیاز کشور به ارز جهت سرمایه گذاری، آثار زیان باری برای اقتصاد کشور به همراه دارد. (مؤسسه اقتصادی تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۱)

در کشور ما برای مقابله با بحران بیکاری و تبدیل آن به فرصتی اقتصادی باید سالیانه یک میلیون فرصت شغلی پایدار ایجاد شود و این در حالی است که این رقم در بهترین سال ها به پانصد هزار نفر نرسیده است. براساس آمار سازمان بین المللی کار، هر یک میلیارد دلار قاچاق کالا یکصد هزار فرصت شغلی را در کشور مقصد از بین می برد و در حالی که ایران با بحران بیکاری و سیر صعودی فعالان جویای کار روبه روست، با وجود ۶ میلیارد دلار قاچاق کالا حدود ششصد هزار فرصت شغلی در کشور نابود می شود. (سیف، همان) کاهش فرصت های شغلی، خود روبه دیگری از کاهش زمینه های سرمایه گذاری تولیدی است.

مشاغل گوناگون به لحاظ ارزش گذاری بر مبنای هنجارهای اجتماعی با واکنش های گوناگونی در سطح جامعه روبه رو می شوند. مشاغل رسمی و مشروع مجموعه مشاغلی قانونی هستند که مورد تأیید و دارای ارزش و اعتبار می باشند. در مقابل، برخی مشاغل نظیر قاچاق، به خودی خود در سطح جامعه ضد ارزش محسوب می شوند؛ زیرا نه تنها درآمدهای ناشی از آن نامشروع و غیر قانونی است؛ بلکه موجب اختلال در نظام اقتصادی کشور می گردد. وجود چنین مشاغلی در سطح جامعه، به لحاظ فرهنگی تلاش و کوشش برای دستیابی به زندگی شرافتمندانه و مرفه را با رکود مواجه می نماید. در چنین شرایطی تفکری در جامعه غلبه خواهد یافت که سودآوری از هر طریق ممکن را در فرهنگ عمومی ترویج می کند. در چنین شرایطی انجام کار مفید و خدمتگزاری به جامعه و عموم مردم حائز ارج و بهایی نخواهد بود.

همه می دانیم که تعداد زیادی از کارخانه ها و کارگاه های تولیدی کشور با بحران فروش محصولات خود مواجهند و در نتیجه در معرض تعطیلی و بیکار شدن کارگران خود قرار دارند، رکود صنعتی موجب بحران شدید و فروپاشی خانواده ها، به زندان افتادن زحمتکشان عرصه تولید به خاطر چک های برگشتی و عدم توان پرداخت مطالبات و تعطیلی تولید می شود. هر تولید کننده برای تامین مواد اولیه وارداتی، حقوق گمرکی خود را می پردازد، انواع مالیات و حق بیمه را باید پرداخت کند. ریسک خرابی دستگاه ها و خطرات دیگر در محیط کار را متحمل می شود، طبیعی است که نمی تواند با کالایی که بدون پرداخت هر گونه گمرک و مالیات از طریق غیرقانونی به کشور وارد شده، رقابت کند و در نتیجه مراکز تولیدی ورشکست می شوند.

۳- بسترها و روشهای قاچاق کالا در ایران

بسترها و شیوه های قاچاق کالا در ایران از تنوع ویژه ای برخوردار است. کالای قاچاق می تواند از مبادی مجاز یا غیرمجاز وارد کشور و یا از کشور خارج گردد. در این نوشتار سعی بر این نیست تا همه بسترها و شیوه های قاچاق کالا در ایران مورد بررسی قرار گیرد. شناخت عمده ترین شیوه های قاچاق کالا در کشور می تواند به شناسایی چالش ها و راهکارهای پیشگیری از آن کمک نماید و بی شک بدون شناخت این شیوه های پیشگیری از این پدیده ممکن نیست.

در یک تقسیم بندی کلی می توان مبادی ورود و خروج کالای قاچاق را به دو بخش عمده مبادی گمرکی و مبادی غیرگمرکی تقسیم کرد. مبادی گمرکی شامل گمرکات مستقر در مرزها، بنادر، فرودگاه ها، مناطق آزاد تجاری - صنعتی، مناطق ویژه اقتصادی و بازارچه های مرزی است. مبادی غیرگمرکی شامل حدود شش هزار کیلومتر مرزهای زمینی و حدود ۲ هزار کیلومتر مرزهای دریای است. (سیف، ۱۳۸۷) عمده ترین شیوه های قاچاق در کشور عبارتند از:

۳-۱) مناطق آزاد، سرپل واردات قاچاق به کشور

مناطق آزاد تجاری قلمرو معینی هستند که غالباً درون یا مجاور یک بندر واقع شده اند و در آن تجارت آزاد با دیگر نقاط جهان مجاز است و کالاها را می توان بدون پرداخت حقوق و عوارض گمرکی از این منطقه خارج یا به آنها وارد کرد. اما کالاهایی که از منطقه آزاد تجاری به بخش های داخلی کشور میزبان وارد می شوند حقوق و عوارض گمرکی مقرر را می پردازند (مجله مناطق آزاد، ۱۳۶۹). برخلاف فلسفه وجودی و اهداف پیش بینی شده قبلی که منطقه آزاد را منطقه پردازش صادرات تلقی می کرد، به مناطق پردازش واردات و صدور آن به داخل کشور تبدیل شده اند و به صورت اقمار و کارگزاران تابع قدرتمند منطقه ای، یعنی دبی و جبل علی و سایر مبادی صدور کالا به کشور درآمده اند. این مناطق به دلایل مختلف از اهداف اولیه باز مانده و به پلی واسطه ای برای تزریق صادرات کشورهای دیگر به داخل ایران و نیز خروج منابع ارزی به دبی، جبل علی و سایر مبادی صدور کالا به ایران عمل می کنند.

نتیجه بیش از ۲ سال تلاش مجلس در تحقیق و تفحص از ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز نگران کننده است. به نحوی که در گزارش خوانده شده در نشست مجلس از گسترش قاچاق کالاها، کم کاری دستگاه های اجرایی، تبدیل مناطق آزاد به سرپلی برای واردات و در خدمت قاچاق و در حاشیه امنیت قرار گرفتن دانه درشت ها و برخورد با خرده پاها پرده برمی دارد. این گزارش تاکید دارد که دولت به صورت جدی خطر قاچاق کالا به کشور و آثار مخرب آن را حس نکرده است و در آن از دولت و ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز خواسته شده است تا برای کاهش پدیده قاچاق برنامه راهبردی مدون، عملیاتی و کارا داشته باشد. هیات تحقیق و تفحص مجلس تصریح کرده که مراتب تأسف خود را از اینکه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی به جای تسهیل در صادرات به سرپلی برای واردات و ورود قاچاق کالا به کشور تبدیل شده اند، ابراز می دارد و لازم است مرکز امور مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در مورد مابه التفاوت میزان واردات کالا به این مناطق و میزان کالاهای مصرف شده در منطقه به علاوه صادرات مجدد پاسخگو باشد (hamshahrionline.ir). می توان گفت مکان یابی نادرست، عدم نظارت صحیح، تأمین نبودن تأسیسات زیربنایی ضروری و قرار گرفتن این مناطق در مسیر اصلی قاچاق به کشور از علل اصلی تبدیل شدن این مناطق به سرپل واردات کالای قاچاق به کشور می باشد.

۳-۲) قاچاق سازمان یافته کالا از مبادی رسمی

جرایم سازمان یافته دارای ویژگی خاصی نسبت به سایر بزه ها می باشند. زیرا در این نوع جرایم عده ای از افراد که به نوعی با هم مرتبط هستند سعی در نقض قانون دارند و کارهای یکدیگر را بدون تأثیرگذاری، سازمان می دهند و از بی سازمانی به انسجام و سازمان یافتگی می رسند و از سویی این تشکل توانایی مقابله با پلیس و فشارهای دیگر خارجی مانند عوامل افشا کننده و برای مقابله با فشارهای درونی قدرت لازم را دارا می باشند (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۱).

گزارش تحقیق و تفحص مجلس نشان می‌دهد که شبکه‌های عمده قاچاق کالا در مسیر خود از یک نیروی خرده‌فروشی گسترده بهره‌برداری می‌کنند، درحالی‌که عناصر اصلی قاچاق در حاشیه نسبتاً امنی قرار دارند. در بخشی از این گزارش ۲۰ صفحه‌ای آمده است: مطالعات ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز نشان می‌دهد که حجم قاچاق کالا ۱۹۰ تا ۲۴۰ هزار میلیارد ریال است؛ این در حالی است که ارقام کشفیات قاچاق مطابق آمار گمرک در سال ۸۹ تنها حدود ۶۳۰۰ میلیارد ریال معادل ۵۰۰ میلیون دلار از حدود ۳۴ هزار پرونده بوده است. افزون بر اینها هیأت ویژه مجلس فاش ساخته است که متأسفانه سازوکارهای فعلی مبارزه با قاچاق کالا بخصوص در استان‌های مرزی تا حدود ۹۰ درصد معطوف به موارد خرد و بی‌حاصل بوده و عملاً نیروی عظیم صرف شده در امر مبارزه با قاچاق کالا و ارز، بدون نتیجه قابل توجهی مستهلک می‌شود (hamshahrionline.ir). رئیس وقت ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز، چهارشنبه شب، یازدهم آذر ۸۳ در مصاحبه‌ای تلویزیونی، برخی ابعاد پنهان و مبهم قاچاق در کشور را بیان کرد. از جمله این موارد نقش داشتن وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی در ایجاد و حتی ترویج پدیده قاچاق در اقتصاد کشور است. نکته دیگر سخنان رئیس وقت ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز، سهم ۷۰ درصدی مبادی رسمی و قانونی کشور در قاچاق کالا به کشور است. بدین ترتیب تنها ۳۰ درصد قاچاق کالا از به اصطلاح اسکله‌های نامرئی، نقاط مرزی کور و صعب‌العبور صورت می‌گیرد. این مساله از یک سو نشان از وجود دست‌هایی در مبادی ورودی کالا به کشور دارد که به صورت قانونی اقدام به قاچاق کالا به کشور می‌کنند و از سوی دیگر بیانگر اهمال دولت و سازمان‌های دولتی دست‌اندرکار در نظارت بر مبادی ورودی و اجرای قوانین و مقررات تجاری است. در نگاهی ساده می‌توان ارتباطی مستقیم بین هر دو مساله و پدیده شوم فوق قائل شد. به واقع بخش قابل توجهی از قاچاق کالا به کشور با مسئولیت مستقیم یا غیرمستقیم دولت انجام می‌شود (old.maslahat.ir).

بخشی از قاچاق کالا نیز از سوی عناصر ذی نفوذ در نظام تصمیم‌گیری کشور انجام می‌شود. به طور معمول قاچاق کالا یا از سوی باندهای سازماندهی شده با نفوذ یا توسط چتربازان از مناطق آزاد و ویژه تجاری و یا به وسیله افراد بومی و غیربومی از مناطق مرزی انجام می‌شود، اما واقعیت آن است که بدترین قاچاق که صدمات جبران‌ناپذیری را به نظام اقتصادی کشور وارد می‌کند، قاچاقی است که از سوی باندهای صاحب نفوذ انجام می‌شود. این نوع قاچاق که تحت عنوان قاچاق قانونی از آن نام برده می‌شود، به واسطه صدور مجوزهای خاص واردات و رانت و انحصارطلبی انجام می‌شود (بیابانی و باباپور، ۱۳۹۰). بنابراین جلوگیری و پیشگیری از قاچاق به اصطلاح قانونی می‌تواند حجم بالایی از ورود و خروج کالاهای قاچاق را کنترل نماید.

۳-۳) اسکله‌های نامرئی، نقاط مرزی کور و صعب‌العبور

منظور از اسکله‌های غیر مجاز اسکله ای است که گمرک در آنجا حضور رسمی ندارد. شناسایی اسکله‌های غیر مجاز در سطح کشور، که قطعاً راه‌های عمده قاچاق محسوب می‌شوند از اهمیت فراوانی برخوردار است. تنها در شهرستان بوشهر پنج اسکله صیادی و اختصاصی وجود دارد که هیچ یک تحت نظارت گمرک نیست. در منطقه تنگستان بین گمرکات دلووار و بوالخمر سه

اسکله صیادی وجود دارد که گمرک هیچ نظارتی بر آن ها ندارد و در استان هرمزگان ۴۸ اسکله غیر مجاز وجود دارد، که به طور طبیعی و بالقوه این امکان وجود دارد که کالا بدون ترتیبات مقرر و ترخیص قانونی توسط گمرک وارد شود. (سیف، ۱۳۸۷). موضوع اسکله‌های نامرئی برای اولین بار در سال ۸۱ توسط رئیس مجلس ششم مطرح شد که وی خبر از وجود ۳۳ اسکله غیرمجاز در کشور داد.

در نقاط مرزی کور و صعب العبور، کالا های مختلف از طریق کوله بران به داخل کشور وارد می شود و معمولاً سوخت و کالاهای یارانه از طریق قاچاق به آن سوی مرزها صادر می نمایند. کوله بران (حمل کنندگان) مناطق صعب العبور به افرادی گفته می شود که بیشتر در استان های آذربایجان غربی، کردستان و کرمانشاه به صورت مستقل و یا در خدمت سوداگران و سرباندهای قاچاق به مرتکب قاچاق می گردند.

۴- جرم شناسی و پیشگیری از قاچاق کالا

در عصر ما افزایش بی رویه جرائم و ناکارآمد بودن شیوه اعمال کیفر در مبارزه علیه جرم، گرایش روز افزون به استفاده از نتایج تحقیقات جرم شناسی و یافته‌های آن در پیش گیری از جرم را در سیاست گذاری جنایی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین المللی از سوی دولت ها غیر قابل اجتناب کرده است. به طوری که امروز اهتمام دولت‌ها به امر پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین بر اساس یافته‌های جرم شناسی یکی از اقدامات مهمی است که از سال ۱۹۵۰ میلادی تحت حمایت سازمان ملل متحد در اغلب قوانین کشورهای مختلف جهان پیش‌بینی و پذیرفته شده است.

جرم شناسی، مجموعه ای از دانش ها در ارتباط با جرم به عنوان یک پدیده اجتماعی است. در دل دیدگاه جرم شناسی، فرایندهای قانونگذاری، قانون شکنی و واکنش نسبت به نقض قوانین وجود دارد. هدف جرم شناسی، توسعه مجموعه ای از اصول عمومی مورد تأیید و دیگر انواع آگاهی های مربوط به این فرآیند قانون، جرم و رفتار است (Sutherland & Cressey, 1995). دولت ایران در ۱۳۳۷ش، با تصویب مجلس شورای ملی، به عضویت مؤسسه بین‌المللی جرم‌شناسی درآمد. در ۱۳۴۵ش مؤسسه جرم‌شناسی وابسته به دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران تأسیس شد که تاکنون فعال است (مظلومان، ۱۳۵۳).

پیشگیری از وقوع جرم، مجموعه اقداماتی است که هدف غایی و نهایی آن، منحصرأ یا به صورت جزئی، محدود کردن دامنه ارتکاب جرم و غیرممکن کردن، مشکل کردن یا کم کردن احتمال وقوع جرم است. (فرهودی‌نیا، ۱۳۹۰، ۲۷) این تعریف، مشابه تعریفی است که ریموند گسن از پیشگیری ارائه کرده است: «مجموعه اقدام‌های سیاست جنایی که اقدام‌های مداخله کیفری از آن استثناء شده است و هدف انحصاری یا دست کم مهم آن، محدود کردن امکان پیش آمد مجموعه اعمال مجرمانه، یا غیرممکن ساختن، بسیار سخت ساختن یا کم احتمال کردن وقوع آن‌هاست» (زرگری، ۱۳۹۰).

پیشگیری در تعریفی دیگر عبارتست از: «مجموعه راهبردها و تدابیر اتخاذی در یک جامعه معین در زمان معین در زمینه پیشگیری و یا کاهش اعمال ناقض هنجارهای اجتماعی و یا قانونی و نیز مسائل ناشی از آن مانند ترس از جرم» (منون جندلی، ۱۳۹۳: ۳۳) پیشگیری از وقوع جرم در دو معنای عام و خاص به کار می‌رود. پیشگیری به معنای عام و موسع، هر اقدام کیفری یا غیرکیفری است که مانع ارتکاب جرم و سبب کاهش نرخ بزهکاری می‌شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۹) پیشگیری به معنای خاص یا مضیق نیز مهار بزهکاری از طریق حذف یا محدود کردن عوامل جرم‌زا و یا مدیریت مناسب نسبت به عوامل محیطی است که توسط دولت و جامعه مدنی به کار گرفته می‌شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۹) اجرای پیشگیری در عالم بیرونی هیچگاه منظم، هدفمند و نتیجه بخش نخواهد بود مگر اینکه در عالم نظری، به درستی تبیین گردد.

راهکارهای پیشگیرانه، به عبارتی به دوگونه عمده تقسیم می‌شود؛ پیشگیری ناشی از جرم انگاری، کیفرگذاری و محاکمات کیفری و اجرای محکومیت‌های کیفری که به آن پیشگیری کیفری از نوع عام (بازدارندگی) و خاص (پیشگیری از تکرار جرم) اطلاق می‌کنند. گونه دوم پیشگیری که ناشی از دستاوردهای جرم شناسی است، خارج از نظام کیفری اتخاذ و اعمال می‌شود؛ بنابراین قهرآمیز نیستند که شامل پیشگیری اجتماعی و وضعی می‌گردد. بی تردید هر یک از گونه های پیشگیری از جرم و شیوه های مختلف آنها در مرحله اجرا و تجربه با موانع و محدودیت‌های عملی، حقوقی و مادی روبرو می‌شود و بدین سان تأثیر و کارایی هر یک را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد. پیشگیری وضعی که امروز از رایج ترین گونه های پیشگیری در دنیا محسوب می‌شود و ظاهراً تا اندازه ای کارایی خود را نشان داده است، در عین حال با موانع و محدودیت‌هایی روبروست (ابراهیمی و رجبی، ۱۳۸۹)

همچنین جرم شناسان پیشگیری کیفری را متفاوت از پیشگیری غیرکیفری می‌دانند و معتقدند پیشگیری کیفری و اقدامات بعد از وقوع جرم از قبیل تعقیب، صدور حکم کیفری و مجازات بزهکار از شمول پیشگیری مورد نظر جرم شناسی خارج است؛ هرچند ارباب ناشی از این اقدامات بی تردید جنبه پیشگیرانه دارد ولی در مفهوم موسع پیشگیری قرار می‌گیرند و از شمول مفهوم مضیق پیشگیری که ناظر بر جنبه غیر کیفری پیشگیری است خارج می‌باشند.^۱ جرم شناسی پیشگیرانه به مطالعه علمی کارایی و امکانات پیشگیری از بزهکاری، که ممکن است در سطح یک کشور، شهر یا محله باشد می‌پردازد. پیشگیری یک امر کنشی است و جلوی ارتکاب جرم را می‌گیرد، حال آنکه نظام کیفری ماهیتاً بعد از وقوع جرم مداخله می‌کند و جنبه واکنشی دارد. مداخله نظام کیفری، اعمال مجازات، حضور پلیس در جامعه و تشریفات دادرسی قضایی نیز بی تردید در پیشگیری از جرم نقش بسزایی دارد، لکن این پیشگیری کیفری ناشی از عبرت آموزی مجازات هاست که در قالب جرم شناسی حقوقی قابل توجه است. در پیشگیری، اقداماتی مدنظر است که قبل از وقوع جرم بکار گرفته می‌شوند. با این اوصاف پیشگیری فردی از تکرار جرم نیز از شمول جرم شناسی پیشگیرانه خارج است زیرا پیشگیری فردی از جرم زمانی اعمال می‌شود که محکومیتی صورت گرفته و برای جلوگیری از سقوط مجدد محکوم علیه در ورطه بزهکاری اعمال می‌شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۰).

^۱ . برای اطلاعات بیشتر در این زمینه بنگرید به: نجفی ابرندآبادی، علی حسین، تقریرات درس جرم شناسی (پیشگیری)، دانشگاه تربیت مدرس، تهیه و تنظیم توسط محمدعلی

بابایی، نیمسال نخست سال تحصیلی ۷۹-۸۰

^۲ . برای اطلاعات بیشتر در این زمینه بنگرید به: فرجیهای قزوینی، محمد، اقدام مناسب برای پیشگیری از جرم و اصلاح مجرمین، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم

شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۳

پیشگیری در حقوق ایران دارای وجاهت قانونی می باشد؛ چرا که خبرگان قانون اساسی و قانونگذار، در کنار حقوق جزا، مبانی قانونی پیشگیری را پیش بینی کرده اند.^۱ بند ۴ اصل ۱۵۶ قانون اساسی منبع محوری حقوق جزا در کشور ماست؛ چون وظیفه ی قوه قضاییه را کشف جرم، تعقیب و ... اعلام کرده است. اما بلافاصله بعد از بند ۴، خبرگان قانون اساسی اقدام مناسب برای پیشگیری از جرم و اصلاح مجرمین را در بند ۵ همان اصل به عنوان وظیفه دیگر پیش بینی کرده اند. پیشگیری یکی از وسایل و امکانات سیاست جنایی برای کنترل جرم است. جرم شناسان پیشگیری را در دو مفهوم موسع و مضیق بکار گرفته اند. امروزه جرم شناسی پیشگیرانه در چارچوب مفهوم مضیق از پیشگیری قرار می گیرد. در پیشگیری مضیق دولتها برای مهار بهتر بزهکاری از دو طریق اقدام می کنند: ۱. از طریق حذف یا محدود کردن عوامل جرمزا؛ ۲. از طریق اعمال مدیریت مناسب نسبت به عوامل محیطی، فیزیکی و محیط اجتماعی که به نوبه خود فرصت های مناسبی را برای ارتکاب جرم ایجاد می کنند.

طی سال های متعددی، رویکرد پاسخ های سیاست جنایی تقنینی ایران در قبال قاچاق کالا به دلیل عدم ارزیابی و بهره وری صحیح از کارکردهای جرم شناسی، عمدتاً مبتنی بر سیاست کیفری سخت گیرانه بوده است. عدم کارآیی مجازات مرتکبین قاچاق کالا، بکارگیری یافته های جرم شناسی و تدابیر پیشگیرانه را در این حوزه الزامی نموده است. قاچاق کالا پدیده ای واقعی، متغیر، قانونمند و قابل کنترل و پیشگیری است. کنترل پذیری این جرم، شناخت علمی برای پیشگیری از گسترش و اشاعه ی آن را ضروری، پر اهمیت و ممکن می سازد

۴-۱) آسیب شناسی برنامه های پیشگیری غیر کیفری^۲ از قاچاق کالا

شرایط حاکم بر محیط اقتصادی و نیز شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی، ویژگی نهادها و محدودیتهای رسمی موجود، مجموعه عواملی است که بستر تصمیم گیری آحاد جامعه را، در انتخاب فعالیت اقتصادی غیر قانونی قاچاق کالا، شکل می دهد. به نظر می رسد برنامه های پیشگیری غیر کیفری از قاچاق کالا در مقایسه با پیشگیری انتظامی - قضایی موفقیت چندانی نداشته است. شاهد این مدعا افزایش حجم و تنوع قاچاق کالا در سال های اخیر است. آسیب شناسی برنامه های پیشگیری این فرصت را فراهم خواهد ساخت که در نگرش به قاچاق و نیز در طرح ها و برنامه ها ی پیش رو تجدیدنظر و بازنگری شود. جهت مبارزه با قاچاق، تنها کنترل و نظارت مرزها و مبادی ورودی و خروجی کشور کافی نمی باشد. لذا برای جلوگیری از قاچاق و کنترل آن لازم است در کنار برخورد فیزیکی با آن تمام زمینه هایی که به نوعی در پدید آمدن و گسترش قاچاق کالا نقش دارند، شناسائی شده و اقدامات لازم در جهت از بین بردن آنها صورت گیرد. مطالعات و بررسی های اجتماعی نیز نشان می دهند که جهت کنترل و پیشگیری از ناهنجاریهای اجتماعی، بایستی زمینه های مساعد بروز این ناهنجاریها از بین برود و یا به حداقل برسد. در ادامه برنامه های پیشگیری از دو جنبه ی غیر کیفری و کیفری مورد ارزیابی و تجزیه و تحلیل قرار می گیرند.

۴-۱-۱) ناکارآمدی در حوزه اقتصاد

^۲ . Non Penal Prevention

الگوی رایج مصرف ملی که مبتنی بر تجمل گرایی، مصرف گرایی و ترجیح کالاهای خارجی است، در حالی شکل گرفته که ارزش بین المللی ریال در پایین ترین سطح خود قرار دارد. تراکم تفاوت قیمت ها در دو سوی آب ها، گرانی و ضعف کالاهای تولیدی داخل و نرخ بالای بیکاری از جمله عواملی هستند که به حرکت بدون وقفه در جهت منافع تولید کنندگان کالا در خارج از مرزهای کشور رونق می بخشد. در این میان ناکارآمدی برنامه های اقتصادی به طرق مختلف، نه تنها در راستای پیشگیری از قاچاق کالا عمل نمی کند بلکه زمینه را برای گسترش آن فراهم و مهیا می سازد.

اگر جامعه از تعادل اقتصادی عرضه و تقاضا مبتنی بر اصول اقتصادی برخوردار باشد قطعاً روابط اقتصادی و اجتماعی به طور متعارف جریان خواهد داشت اما به محض اخلاص در اموری مثل تولید و عرضه، با مشکل قاچاق مواجه خواهیم بود. نیاز به کالا یا شئی مشخص موجب خواهد شد عده ای برای پر کردن این نیاز از طرق قانونی وارد نشوند. بسیاری از کالاهای قاچاق، اصلاً تولید داخلی ندارند (مثل لوازم الکترونیکی، دوربین عکاسی و فیلمبرداری و ...) و به دلیل وجود بازار مصرف برای این کالاها و صادر نشدن مجوز واردات، زمینه قاچاق این اقلام فراهم می شود. یکی دیگر از علل ورود قاچاق به کشور وجود مزیت نسبی کالاهای خارجی از نظر کیفیت و قیمت است و در این خصوص متأسفانه برخی کالاهای داخلی قدرت رقابت با محصولات خارجی مشابه را ندارند. سود آوری بالای قاچاق کالا از مهمترین دلایل گرایش به این امر می باشد و این سود ناشی از تفاوت قیمت ها در بازار داخل با کشورهای همجوار است. سودهایی که از صادرات غیر رسمی برخی کالاهای یارانه ای (مانند فرآورده های نفتی، دارو، سموم دفع آفات نباتی، کود شیمیایی، نان، آرد، گندم و دیگر کالاهای اساسی) کسب می شود به قدری انگیزه در افراد قاچاقچی ایجاد کرده که علیرغم تعیین مجازات های سنگین باز اقدام به قاچاق کالا می کنند. همچنین وجود بیکاری مزمن و پایین بودن سطح حقوق و دستمزد در کشور باعث روی آوردن افراد به قاچاق و در نتیجه آسیب های اجتماعی ناشی از آن می شود و لذا موجب می شود تا افرادی که به راحتی از این طریق کسب درآمد می کنند را دیگر نتوان وادار به انجام مشاغل مولد و مفید کرد. در این رابطه نقش دستگاه های متولی مبارزه با پدیده قاچاق کالا در ایجاد بسترهای مناسب و ساماندهی عرضه کالا، نقش بسیار حیاتی است.

۴-۱-۲) فروانی نهادهای متولی مبارزه با قاچاق و عدم مشارکت مردم و سازمانهای مردم نهاد

با مذاقه در مقررات تقنینی در امر پیشگیری از وقوع بزهکاری و ملاحظه عملکرد نهادهای ذی ربط در این خصوص، باید گفت به لحاظ اتخاذ سیاست های متضاد و متناقض، سیاست جنایی خاصی در امر پیشگیری از وقوع جرم در کشور وجود ندارد و به عبارت بهتر، سیاست جنایی ایران در امر پیشگیری از وقوع جرم و انحرافات اجتماعی سرگردان هست. علت این همه تشتت نظر بین مسؤولان اجرایی و نبود ساز و کار مناسب در امر پیشگیری از وقوع جرم، فقد سیاست جنایی کارآمد، مؤثر و مشارکتی است و چون پیشگیری از وقوع جرم، امری فراقوه ای و مستلزم عزم همگانی و ملی است (جمشیدی، ۱۳۹۰: ۹۱) می طلبد که نقش نهادها و سازمان های مداخله گر در امر پیشگیری به صراحت مشخص گردد و این نهادها با استفاده از یافته ها و دستاوردهای جرم شناسی، نقش و وظیفه اصلی خود را به انجام برسانند. متولیان اجرای برنامه های پیشگیری از قاچاق کالا که به موجب ماده ۳ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، به عنوان سازمان های مداخله گر در پیشگیری از قاچاق

کالا قلمداد گردیده اند، نسبت به اجرای برنامه های پیشگیری غیرکیفری از این پدیده مغفول مانده اند و یا نتوانسته اند مسئولیت خود را به درستی به انجام برسانند.

به موجب ماده ۴ به منظور هماهنگی و نظارت بر اجرای وظایف اعضاء، ستاد می تواند حسب مورد کارگروه های کارشناسی از قبیل کارگروه پیشگیری از قاچاق کالا و ارز متشکل از نمایندگان دستگاه های عضو ستاد با مسئولیت معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه تشکیل دهد. ماده ۵ قانون مذکور دولت را مکلف نموده است به منظور پیشگیری از ارتکاب قاچاق و شناسایی نظام مند آن با پیشنهاد ستاد و پس از ابلاغ رئیس جمهور سامانه های الکترونیکی و هوشمند جدید مورد نیاز جهت نظارت بر فرآیند واردات، صادرات، حمل، نگهداری و مبادله کالا و ارز را ایجاد و راه اندازی نماید.

مواد ۶ تا ۱۷ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ به تعیین و بیان وظایف دستگاه های متولی مبارزه با قاچاق پرداخته است. هرچند پیشگیری از پدیده قاچاق نیازمند مداخله و همکاری نهادها و دستگاه های مرتبط است اما باید توجه داشت که عدم پیش بینی یک نهاد یا متولی متمرکز با برنامه مشخص برای پیشگیری و مقابله تخصصی غیرکیفری با قاچاق کالا می تواند به عنوان یکی از چالش های پیشگیری از قاچاق باشد. سیاست جنایی تا مدت ها سیاست کیفری محسوب می شد، اما امروزه موضوع و قلمرو آن کاملاً متفاوت است؛ امروزه کنشگران این عرصه علاوه بر مقامات رسمی و دولت، مردم و تشکل های مردم نهاد هستند. در هزاره سوم بر نقش سازمان های غیر دولتی و مردم نهاد تاکید شده و جایگاه خاصی برای آنها در نظر گرفته شده است. استدلال جامعه شناسان و فعالان اجتماعی این است که ورود سازمان های غیردولتی و مردم نهاد در حمایت از حقوق و منافع عمومی کارکرد غیرقابل انکاری دارد. متأسفانه در پیشگیری از قاچاق، مردم و سازمان های مردم نهاد حداقل مشارکت لازم را ندارند و در برنامه های پیشگیری از قاچاق کالا نیز جایگاهی برای مشارکت آنها تعریف نگردیده است.

ملموس ترین بستر مشارکت مردم و سازمان های مردم نهاد در پیشگیری از قاچاق کالا، خرید اجناس تولید داخلی و خودداری از خرید اجناس خارجی است. ارتقای فرهنگ عمومی برای گرایش به استفاده از کالای تولید داخل در ماده ۱۴ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ پیش بینی شده است.^۱ به نظر می رسد دستگاه های تبلیغی، فرهنگی، پژوهشی و آموزشی موضوع ماده ۱۴ قانون مذکور نتوانسته اند وظیفه خود را به درستی به انجام برسانند. افراد جامعه به عنوان مخاطبان اصلی پدیده قاچاق کالا، در صورت خودداری از خرید کالای قاچاق و استفاده از کالای تولید داخل می توانند بازیگر اصلی پیشگیری از قاچاق کالا و توسعه کسب و کار در جامعه باشند.

۴-۱-۳) عدم توجه به جایگاه نظارت و کنترل در پیشگیری از فساد اداری

۱. دستگاه های تبلیغی، فرهنگی، پژوهشی و آموزشی از جمله سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، سازمان تبلیغات اسلامی، وزارتخانه های فرهنگ و ارشاد اسلامی، آموزش و پرورش، علوم، تحقیقات و فناوری موظفند برنامه های فرهنگی، آموزشی، تحقیقاتی و ترویجی را براساس سیاست های ابلاغی شورای عالی انقلاب فرهنگی و اولویت های ستاد با هدف افزایش کیفیت تولیدات داخلی، ارتقای فرهنگ عمومی برای گرایش به استفاده از کالای تولید داخلی و جلوگیری از مصرف کالای قاچاق، اجراء نمایند.

مبادی رسمی و قانونی کشور در قاچاق کالا سهم بالایی را به خود اختصاص داده اند؛ به گونه ای که کارشناسان سهم سایر روش ها و بسترهای قاچاق را در مقابل این شیوه ناچیز می شمارند. این موضوع نشان دهنده فساد مالی در دستگاههای متولی واردات و صادرات در کشور است.

فساد اداری به رفتاری اطلاق می شود که ضمن آن فرد به دلیل تحقق منافع خصوصی خود و دستیابی به رفاه بیشتر و یا موقعیت بهتر خارج از چارچوب رسمی وظایف یک نقش دولتی عمل می کند. (C.sott,1972) فساد یکی از مظاهر رفتار ضداجتماعی است که مزایایی را خارج از قاعده و برخلاف هنجارهای اخلاقی و قانونی به مرتکبین خود می دهد و در مقابل قدرت بهبود شرایط زندگی سایرین را تضعیف می کند (ربیعی، ۱۳۸۳). این بدان معناست که کارمندان برای کسب درآمدهای ناشی از فساد اداری به عنوان یکی از کارکردهای موقعیت انحصاری خود برای یک خدمت یا عمل، قدرتشان در تصمیم گیری نسبت به این که چه کسی باید چقدر بگیرد و درجه ای که تا آن درجه، اعمال آنها پاسخگو می باشد، موقعیت دارند (بسیونی و وتر، ۱۳۸۰: ۱۰۴) در یک نظام اداری فاسد، کارمندان از موقعیت انحصاری خود در ارائه خدمات بهره می گیرند، و با شغل خود به تجارت می پردازند که این امر علاوه بر آسیب زدن به توسعه، مانع رشد رقابت سالم و عدالت اجتماعی می شود.

عوامل و زمینه های گوناگونی وجود دارند که می توانند موجب پیدایش و گسترش فساد اداری شوند. که از علل موجد آن می توان به سوءاستفاده مقامات دولتی از قدرت سیاسی، سوءمدیریت، اطلاعات ناقص، عقب ماندگی و ناکارآمدی تکنولوژی اشاره نمود که می توان عدم نظارت و کنترل در مدیریت را به عنوان ریشه بروز علل مذکور بیان نمود. تحمیل اثرات نامطلوب فساد اداری به جامعه و دولت نه تنها در بحث پدیده قاچاق کالا بلکه در سایر زمینه ها موجب شده است تا کارشناسان حوزه های مختلف در دهه های اخیر به پدیده تخلف اداری و ابداع روش های مؤثر و کم هزینه برای مقابله با آن توجه نشان دهند. نظارت و کنترل مستقیم و غیرمستقیم یکی از شیوه های مقابله با تخلفات و جرایم کارکنان دستگاههای دولتی است. ضعف نهادهای نظارت و کنترل می تواند منجر به رخنه فساد در سیستم اداری و مالی شود.

۴-۱-۴) عدم توجه به یافته های جرم شناسی در پیشگیری از جرم

وقتی پیشگیری از یک پدیده مجرمانه همانند قاچاق به موضوع حوزه سیاست گذاری تبدیل می شود که نیازمند حمایت نهادهای دولتی و مشارکت مردمی است، ارائه تفسیرها و برداشت های ناسازگار با یافته های علمی دور از انتظار خواهد بود. عدم توجه به پیشگیری نخستین و دومین از پدیده قاچاق کالا کاملاً مشهود است.

پیشگیری نخستین یعنی مصون کردن افراد از رهگذر مبارزه با همه زمینه های ارتکاب جرم که در چارچوب توسعه اجتماعی قرار می گیرند و پیشگیری دومین یعنی به کارگیری شیوه هایی برای حمایت از افراد در آستانه خطر (رایجیان اصلی، ۱۳۸۳: ۱۵۰-۱۴۹). همان طور که در شناخت بسترها و شیوه های قاچاق عنوان شد قاچاق از طریق مناطق صعب العبور توسط کوله بران انجام می گردد. ساکنان مناطق مرزی به دلیل نبود زیرساخت های اقتصادی مناسب برای اشتغال و کسب درآمد، مشکلات بخش کشاورزی، فقر و جوان بودن جمعیت به نوعی مجبورند به عنوان نیروی سرباندهای قاچاق فعالیت نمایند. در رابطه ای دوطرفه، فراهم نبودن فرصت های شغلی در مناطق مرزی باعث تشدید فعالیت های قاچاق کالا در مناطق مرزی می شود و در برگشت پدیده قاچاق نیز باعث تشدید مشکلات اقتصادی و از جمله آنها بیکاری در این مناطق می شود. (سیف،

۱۳۸۷) عدم توجه به مؤلفه های اصلی پیشگیری در مناطق مرزی زمینه ساز گرایش ساکنان این مناطق به قاچاق کالا و استمرار فعالیت به این پدیده مجرمانه است.

همچنین توجه بیش از اندازه به برنامه های پیشگیری کوتاه مدت و مقطعی از این پدیده مانع اهتمام و توجه به برنامه های پیشگیری کلان و بلند مدت گردیده است. پیشگیری بلند مدت به ساز و کارهایی گفته می شود که در یک فرآیند زمانی مدت دار صورت می گیرد تا در آینده فرصت های وقوع جرم را کاهش دهد. از قبیل: فراهم کردن بسترهای مناسب برای دسترسی افراد به موقعیت های مناسب آموزش و پرورش، تدوین و اجرای سیاست های کلی برای ایجاد اشتغال اعضای جامعه، تشکیل کلاس های آموزش خانواده برای بالا بردن مهارت های زندگی، تقویت نقش پیشگیرانه مدارس از طریق ارتقای محتوا و کیفیت برنامه های آموزشی و تربیتی، تلاش برای کاهش شکاف اقتصادی در بین اقشار مختلف جامعه و دستیابی به عدالت اجتماعی (معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم، ۱۳۸۳) این پیشگیری برای حذف و یا خنثی کردن عوامل جرم زا، ناظر به سیاست هایی است که به صورت ساختار - فرآیند و با تمرکز بر عوامل فردی و عمومی بزهکاری در سطح وسیع و فراگیر اتخاذ می شوند و شامل سیاست های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و حقوقی است (عباچی، ۱۳۸۳). باتوجه به استمرار پدیده قاچاق کالا در طول سالیان گذشته و افزایش حجم کالای قاچاق و نه کاهش آن به نظر می رسد متولیان پیشگیری غیرکیفری از پدیده قاچاق اهتمام و توجهی به اجرای برنامه های پیشگیری بلند مدت از این پدیده نداشته اند.

پیشگیری وضعی به عنوان یکی از نظریه های مؤثر در پیشگیری از قاچاق، نیز جایگاه مناسبی در برنامه های پیشگیری و در وضع قوانین کیفری ندارد. پیشگیری وضعی در برگیرنده مجموعه اقدامات و تدابیر غیر کیفری است که از طریق از بین بردن یا کاهش فرصت های مناسب برای وقوع جرم و نامناسب جلوه دادن شرایط و موقعیت پیش جنایی، از ارتکاب جرم جلوگیری می کند. اقدامات پیشگیری وضعی شامل تدابیر خطرآفرین، تدابیر دشوار کننده و تدابیر جاذبه زدایی از عمل مجرمانه است و این در حالی است که به اعتقاد کارشناسان ریسک پایین قاچاق کالا و جاذبه های مالی آن از عوامل اصلی گرایش به پدیده قاچاق است.

۴-۲) آسیب شناسی برنامه های پیشگیری کیفری از قاچاق کالا

جرم شناسان از حقوق جزا به عنوان بازوی مسلح نظام حقوقی در هر کشور یاد می کنند. پیشگیری کیفری با تهدید کیفری تابعان حقوق کیفری از یک سو و به اجرا گذاشتن این تهدید از طریق مجازات کسانی که ممنوعیت های کیفری را نقض کرده اند از سوی دیگر، در مقام پیشگیری عام و پیشگیری خاص از جرم است. منظور از پیشگیری عام، استفاده از جنبه های ارباب آمیز حقوق کیفری و مخصوصاً مجازات است با این استدلال که ترس از دستگیری و مجازات، افراد را از ارتکاب جرم منصرف می نماید. لذا قانونگذار با جرم انگاری برخی رفتارها همچون قاچاق و...و تعیین مجازات برای مرتکبین اینگونه اعمال و ترساندن افرادی که در صورت نبودن مجازات ممکن است برای ارتکاب جرم وسوسه شوند از وقوع جرم پیشگیری می کند. منظور از پیشگیری کیفری خاص از جرم، پیشگیری از تکرار بزه توسط بزهکار است، که با اصلاح مجرمین که طبق قسمت دوم بند ۵

اصل ۱۵۶ قانون اساسی از وظائف قوه قضائیه است محقق می‌شود همچنان که ماده ۳ آئین نامه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۸۴/۹/۲۰ از نگهداری محکومان در زندان، حرفه‌آموزی، بازپروری و بازسازگارسازی آنهاست.

۴-۲-۱) قوانین و مقررات موجود و مبارزه با قاچاق کالا

با نگاهی گذرا به نتایج تحقیقات و پژوهش‌های انجام شده در سال‌های گذشته با موضوع قاچاق به ویژه در بحث قاچاق کالا، کمتر تحقیق و یا پژوهشی را می‌توان یافت که در آن به ضعف قوانین و مقررات کیفری، اقتصادی و اداری اشاره نشده باشد. آسیب شناسان عدم تعریفی جامع و مانع از قاچاق کالا، کهنه بودن قانون، مجازات‌های سبک، مشخص نبودن مصادیق قاچاق، برداشت‌های سلیقه‌ای و سوء استفاده از قانون و ناهماهنگی در تدوین و تصویب قوانین و آیین نامه‌ها را از ایرادات قوانین و مقررات کیفری دانسته‌اند. از طرف دیگر کارشناسان با انتقاد از قوانین اقتصادی و گمرکی معتقدند؛ قوانین و مقررات موجود در رابطه با صادرات و واردات، حقوق گمرکی و سود بازرگانی، قوانین و مقررات حاکم بر فعالیت‌های مناطق آزاد تجاری و بازرچه‌های مرزی از مهمترین عوامل بروز قاچاق کالا می‌باشند. پیش از تصویب و لازم الاجرا شدن قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، مهمترین قانون ماهوی حاکم بر مبارزه با قاچاق کالا «قانون مجازات مرتکبین قاچاق مصوب سال ۱۳۱۲ هـ.ش» بوده که پس از ۸۰ سال از اجرای آن به موجب قانون اخیرالتصویب نسخ گردید.

مجمع محترم تشخیص مصلحت نظام و قوه مقننه پیش از این با احراز ضرورت اصلاح این قانون در برخی موارد اقدام به رفع برخی موانع و خلاءهای قانونی موجود از طریق پیش‌بینی در تبصره‌های اجرایی قانون بودجه سنواتی (سالهای ۸۵، ۸۶ و ۸۷) یا تصویب قوانین خاص دیگر من جمله «قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۷۴»، «ماده واحده قانون یکسان سازی تشریفات گمرکی مصوب ۱۳۸۲/۲/۱۷»، «قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۳۸۴/۸/۱۵»، «قانون ساماندهی مبادلات مرزی مصوب ۱۳۸۴/۷/۶» نمود، با این همه، این تلاش‌ها مشکلات موجود به ویژه عدم هماهنگی قوانین با الزامات و تحولات اقتصادی و اجتماعی را مرتفع ناساخت.

۴-۲-۲) کمبود نیرو و امکانات نیروی انتظامی و مرزبانی با توجه به حجم کار و گستردگی مرزهای کشور

بر اساس قانون و با توجه به تشکیلات و وظایف سازمانی موجود، وظیفه مبارزه با قاچاق کالا و ارز به اداره‌ی کل مباره با قاچاق کالای نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران سپرده شده است. از طرف دیگر پرسنل مرزبانی نیروی انتظامی با استقرار در مرزهای کشور بصورت فیزیکی وظیفه‌ی جلوگیری از ورود و خروج کالای قاچاق را برعهده دارند. هرچند که در مرزهای شرقی و غربی کشور نیروهای نظامی سپاه و ارتش هم وظیفه‌ی حراست از مرزها و مقابله با هرگونه صادرات و واردات قاچاق را بر عهده دارند که به عنوان خط مقدم مبارزه با قاچاق در مناطق مرزی انجام وظیفه می‌نمایند

نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران نیز وظیفه‌ی مبارزه با قاچاق کالا را برعهده دارد. واقعیت آن است که از لحاظ فیزیکی، مبارزه با قاچاق باید هنگام ورود به مرزهای غیرمجاز کشور صورت گیرد. گستردگی خطوط مرزی کشور در خشکی و

دریا، کمبود امکانات پیشرفته در نظارت و کنترل مرزها و کمبود نیروی انسانی متخصص، در مواجهه با فرهنگ و نگاه حاکم بر قاچاق در مناطق مرزی که آن را عملی غیرمجرمانه و ناشی از کاستی های موجود در مناطق مرزی خود می دانند کار مقابله و مبارزه همه جانبه را ازین بُعد دشوار ساخته است.

۴-۲-۳) ارتشاء و تبانی مأموران کاشف قاچاق کالا

رشاء و ارتشاء از جرایم علیه آسایش عمومی و ساختار اداری و اجرایی کشور است و در تضاد با سلامت مأموران و مستخدمان دستگاههای حکومتی قرار دارد. مخرب ترین اثر این دو جرم سلب اعتماد و اطمینان مردم از نظام اداری و اختلال در مناسبات صحیح و قانونی در نتیجه ی فاسد شدن مأموران دولت و تضعیف حکومت می باشد. ارتشاء، به عنوان یک پدیده جزایی هرچند یک عنوان نوظهور نیست و نمی توان آن را به رده خاصی از گروه های اجتماعی و ادارات محدود نمود، اما عده ای از مأموران کاشف کالای قاچاق با دریافت رشوه و یا مشارکت و معاونت در قاچاق زمینه اجرا و تسهیل بخشی از این پدیده را فراهم نموده اند. ماده ۳۵ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ مجازات اختلاس را برای ارتکاب قاچاق توسط ماموران دستگاههای کاشف یا معاونت و شرکت آنها را در امر قاچاق تعیین نموده است. از این رو، تبیین علل، عوامل، زمینه ها و انگیزه های ارتکاب جرم ارتشاء و تبانی با قاچاقچیان در مأموران دستگاه های کاشف، امری ضروری و اجتناب ناپذیر می باشد تا بدین وسیله پس از علت یابی و تشخیص زمینه های آسیب پذیری، راهکارهای مناسبی جهت پیشگیری از وقوع آن ارائه شود.

نتیجه گیری و راهکارهای کاربردی

قاچاق کالا در ایران از حجم بسیار بالایی برخوردار است، به گونه ای که بسیاری از مناطق مرزی کشور را در بر گرفته و آثار زیانباری بر اقتصاد کشور و توسعه کسب و کار وارد ساخته است. قاچاق کالا پدیده ای واقعی، متغیر، قانونمند و قابل کنترل و پیشگیری است. کنترل پذیری این جرم، شناخت علمی برای پیشگیری از گسترش و اشاعه ی آن را ضروری، پر اهمیت و ممکن می سازد. برنامه های پیشگیری اجرا شده در این زمینه نتوانسته است حداقل از گسترش و افزایش این پدیده جلوگیری نماید. به نظر می رسد برنامه های پیشگیری در این حوزه معطوف به جنبه ی ملموس قاچاق کالا در اسکله های نامرئی و نقاط کور مرزی و صعب العبور گردیده و در این جنبه هم بیشتر به پیشگیری انتظامی و قضایی در مقابله با سوداگران و قاچاقچیان پرداخته شده است.

پدیده قاچاق کالا در کشور ما، علاوه بر آثار سوء اقتصادی به عنوان یک چالش امنیتی و اجتماعی حائز اهمیت است. قاچاق کالا پدیده ای یک علتی نیست بلکه محصول مجموعه ای از عوامل اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی است. مطالعات و بررسی اجتماعی نیز نشان می دهند که جهت کنترل و پیشگیری از ناهنجاریهای اجتماعی، بایستی ابتدا زمینه های مساعد بروز این ناهنجاریها از بین برود و یا به حداقل برسد. هرچند به نظر جرم شناسان نرخ جرم^۱ هیچ گاه صفر نمی شود اما به نظر می رسد آسیب شناسی برنامه های پیشگیری غیر کیفری و کیفری از قاچاق کالا و بکار بستن راهکارهای کاربردی می تواند در توسعه کسب و کار و رونق اقتصادی و در نهایت پیشگیری از جرم راهگشا باشد. راهکارهای برآمده از تحقیق به شرح ذیل ارائه می گردد:

- ۱- انسجام، هماهنگی و تلاش مضاعف همه دستگاههای کاشف و مداخله گر در این عرصه در راستای اجرای فرمان مقام معظم رهبری (مدظله العالی).
- ۲- نظارت و کنترل مستمر دستگاههای مبارزه با قاچاق کالا در پیشگیری و کنترل قاچاق کلان و سازمان یافته کالا.
- ۳- تدوین و اجرای برنامه های جامع و بلند مدت کلان اقتصادی با هدف رشد و توسعه کشور از قبیل: ایجاد اشتغال برای افراد، بهبود وضعیت معیشتی و شرایط اقتصادی دراستانهای مرزی از نظر تولید و اشتغال افراد جویای کار، تعیین و تثبیت نرخ واقعی ارز، کاهش یارانه های متعلق به برخی کالاها نظیر سوخت، ممنوعیت خرید کالاهای خارجی که مشابه داخلی دارد برای موسسات دولتی و افزایش استاندارد و کیفیت محصولات داخلی نسبت به محصولات خارجی.
- ۴- اجرای برنامه های پیشگیری غیر کیفری (پیشگیری وضعی) از طریق بالا بردن خطر قاچاق کالا و جاذبه زدایی از این جرم و اعمال دستاوردهای علمی و پژوهشی در برنامه های پیشگیری
- ۵- بهره گیری از تجهیزات مدرن برای کنترل مرزها، تقویت منابع انسانی و مالی دستگاههای مداخله گر در مبارزه و کنترل قاچاق کالا همراه با نظارت و اشراف کامل بر عملکرد آنان از طریق دستگاههای متولی نظارت. (اجرایی کردن ماده ۵ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲)
- ۶- اولویت دادن به اشتغال ایجاد تسهیلات ویژه برای رونق کشاورزی در مناطق مرزی
- ۷- برقراری نظام تعرفه ای مناسب و منطقی، به طور کلی که با احتساب پرداخت و جوه گمرکی از یک طرف و تمرکز ریسک بالا در انجام عملیات قاچاق کالا از سوی دیگر، گرایش به سمت واردات و صادرات از طریق قانونی افزایش یابد.
- ۸- رسیدگی به جرائم قاچاق کالا و ارز در محاکم قضایی با در نظر داشتن عوارض و پیامدهای اقتصادی آن در یک مرجع خاص، متمرکز و با رویه واحدی در اعمال مقررات جاری اتخاذ گردد. در این خصوص حمایت از قضات متعهد، با انگیزه و علاقه مند و ضابطان آموزش دیده جهت اجرای دستورات آنان می تواند خطر پذیری قاچاق کالا را بالا برده و جاذبه ی ارتکاب آن را برای قاچاقچیان از بین ببرد.

¹. crime rate

فهرست منابع

- ۱- ابراهیمی، شهرام و رجبی، ابراهیم، پیشگیری در نظریه های جرم شناسی و گستره محدودیتهای آن، مجله آموزه های حقوقی، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، بهار ۱۳۸۹ شماره ۱۳ (پیاپی ۳۵). ۱۴-۳۷.
- ۲- آریانپور، عباس(۱۳۸۶)، فرهنگ دانشگاهی انگلیسی- فارسی(۲ج)، چاپ هشتم، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- ۳- آقازاده، علیرضا (۱۳۸۰)، بررسی تحلیلی و کاربردی سیاست جنایی ایران در قبال قاچاق کالا، تهران، انتشارات آریان.
- ۴- انوری، حسن (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، جلد ششم، تهران، انتشارات سخن.
- ۵- بسیونی، محمد شریف و وتر، ادوارد، درآمدی بر درک جرم سازمان یافته و مظاهر فراملی آن، ترجمه محمدابراهیم شمس ناتری، مجله حقوقی و قضایی دادگستری، ۱۳۸۰، شماره ۳۴، ۹۳-۱۴۰.
- ۶- بیابانی غلامحسین و باباپور، محمدرضا، قاچاق کالا، ابعاد آشکار و پنهان، مجله کارآگاه، دوره دوم، سال چهارم، ۱۳۹۰ شماره ۱۵، ۱۵۷-۱۲۵.
- ۷- توسلی زاده، توران، (۱۳۹۲)، پیشگیری از جرایم اقتصادی، انتشارات جنگل، چاپ اول.
- ۸- جعفری لنگرودی، محمدمجعفر (۱۳۴۶)، ترمینولوژی حقوق، تهران، انتشارات ابن سینا.
- ۹- جمشیدی، علیرضا (۱۳۹۰)، سیاست جنایی مشارکتی، تهران، میزان.
- ۱۰- جهانگیر، منصور (۱۳۸۰)، مجموعه کامل قوانین و مقررات جزایی، کنوانسیون های بین المللی متقابل اداری به منظور پیشگیری، تجسس و جلوگیری از تخلفات گمرکی مصوب اکتبر ۱۹۷۷ شورای همکاری گمرکی.
- ۱۱- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۱)، " لغت نامه، " مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۱۲- رایجیان اصلی، مهرداد، رهیافتی نو به بنیان های نظری پیشگیری از جرم، مجله حقوقی دادگستری، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، دوره شماره ۴۸ و ۴۹، ۱۶۸-۱۲۳.
- ۱۳- ربیعی، علی (۱۳۸۳)، زنده باد فساد، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۴- زرگری، سعید، پیشگیری اجتماعی از جرم، مدرسه حقوق، ۱۳۹۰ شماره ۶۵.
- ۱۵- سیف، الله مراد (۱۳۸۷)، قاچاق کالا در ایران، تهران، انتشارات مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش ها.
- ۱۶- عباچی، مریم، پیشگیری از بزهکاری و بزه دیدگی کودکان، مجله حقوقی دادگستری، تابستان، ۱۳۸۳، دوره ۶۸، شماره ۴۷، ۸۶-۴۹.
- ۱۷- عمید، حسن (۱۳۵۵)، فرهنگ عمید، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- ۱۸- مظلومان، رضا (۱۳۵۳)، جرم شناسی: کلیات، جلد ۱، تهران.
- ۱۹- معین، محمد (۱۳۷۳)، فرهنگ فارسی، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- ۲۰- منون جندلی (۱۳۹۳)، درآمدی بر پیشگیری از جرم، ترجمه شهرام ابراهیمی، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان.
- ۲۱- مؤسسه اقتصادی تدبیر اقتصاد، (۱۳۸۱)، فساد مالی و اقتصادی: ریشه ها، پیامدها، پیشگیری و مقابله، جلد اول.
- ۲۲- نجفی ابرنآبادی، علی حسین (۱۳۷۹)، تقریرات جرم شناسی نظری، دوره دکتری، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.

- ۲۳- نجفی ایرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۱)، تقریرات درس جرم شناسی دوره دکتری (جرایم سازمان یافته)، تهیه و تنظیم توسط امیرحسین نیازپور، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ۲۴- نجفی ایرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۰)، تقریرات درس جرم شناسی دوره دکتری (پیشگیری)، تهیه و تنظیم توسط محمدعلی بابایی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- ۲۵- ولیدی، محمد صالح (۱۳۸۶)، حقوق کیفری اقتصادی، چاپ اول، تهران، نشر میزان.

26- <http://hamshahrionline.ir/details/171313> .

27- <http://old.maslahat.ir/Contents.aspx?p=74485> .

28- James c.Scott.,(1972) “Comparative political corruption ” , prentice Hall.

29- Sutherland, E.and Cressy,D.,(1995)" principles of Criminology." Chicago: Lippincott.

Yazdan ghorbani

Master of Criminal Law, Criminology, Islamic Azad University, Shabest branch (author in charge)

ayoub noorian

PhD in criminal law and criminology, Islamic Azad University, Ilam branch

Prevention of goods smuggling in Iran's criminal law; Challenges and solutions

Abstract

Smuggling of goods is a destructive phenomenon that can cause a lot of damage to the economic, social and security structure of the country. This damage has targeted domestic production and employment in the economic sector. The ineffectiveness of punishing the perpetrators of goods smuggling has required the use of criminology findings and preventive measures in this field. Smuggling of goods is a real, changing, legal phenomenon that can be controlled and prevented. The controllability of this crime makes scientific knowledge necessary, important and possible to prevent its spread. This article deals with the challenges and solutions to prevent the smuggling of goods in Iran's criminal law in a descriptive and analytical way and using available sources. The results of this article indicate that the smuggling of goods in Iran has a very high volume and the prevention programs implemented in this field have not been able to at least prevent the spread and increase of this phenomenon. Pathology of criminal prevention programs of goods smuggling, amendment of laws and regulations against goods smuggling, paying attention to the position of supervision and control in the fight against administrative corruption can be one of the most important ways to prevent goods smuggling in Iran.

Keywords: “Smuggling of goods”, “prevention”, “solutions and challenges”, “pathology”.